

позволяющий изучить вопрос об этнической принадлежности этих могильников. Среди гипотез, известных в археологической литературе, можно выделить четыре основных подхода, которые определяют этнос носителей обряда — славянский, восточнотюркский, адыгейский и тюрко-венгерский. Автор сделал попытку обосновать тезис о генетической близости салтовского кремирования, часть обрядов которого связана со славянскими, а большинство — с тюрко-венгерскими племенами сарагуров.

G.S. Boguslavskiy

ON THE QUESTION OF ETHNIC AFFILIATION OF INTERMENTS WITH THE CREMATION RITE OF THE SALTIV-MAYATSKA CULTURE

Among funeral sites of the Saltiv-Mayatska culture in the Don basin, a particular place belongs to interments with the rite of cremation, which are not inherent in the majority of the region's population in the Khazar epoch. Many-year researches have accumulated the extensive actual material, which allows one to consider the question about the ethnic attribution of sites of the given type. The hypotheses, which are known from the archaeological literature, can be divided into 4 main approaches. The last define the ethnoses of bearers of the rite studied as Slavic, East-Turkic, Adygic, or Turkic-Hungarian ones. The author tries to ground the thesis about the inhomogeneity of Saltiv cremations, a part of which is connected with the Slavs, and the majority - with the Turkic-Hungarian tribe of Saragurs.

С.В. Смирнов

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ТА КОНКРЕТНО-ІСТОРИЧНОГО В ДОСЛІДЖЕННІ АНТРОПОГЕНЕЗУ В АРХЕОЛОГІЇ

У статті розглянуто малорозроблені в археології палеоліту питання співвідношення теоретичного та конкретно-історичного в дослідженні проблематики антропогенезу.

Проблема співвідношення теоретичного та конкретно-історичного в археології не нова: вона завжди постає перед археологом, коли він виходить на рівень пошуку загальних закономірностей, у тому числі під час вивчення процесу походження людства. Проте цю проблему ще не проаналізовано належним чином.

У своїй практичній діяльності археологи часто вживають термін «теорія», надаючи йому при цьому різного смислового забарвлення. Найчастіше теоретичним дослідженням називають об'ємну наукову працю або працю підсумкового характеру, протиставляючи цим самим його дослідженням описово-джерелознавчого плану. Це приклад звичаєвого розуміння терміну.

З погляду наукової методології, теорія — це логічно впорядкована система знань, яка містить в собі закони різного рівня та найзагальніші наукові положення, які називаються постулатами та принципами. Специфіка теорії полягає в тому, що вона дає ідеалізовану схему об'єктів у їх найважливіших і необхідних зв'язках. Теоретичне знання, на відміну від конкретно-історичного, оперує не реальними об'єктами, а ідеалізованими контурами, які відрізняються від реальних об'єктів тим, що вони очищені від несуттєвого та другорядного. Теоретичний об'єкт дослідження це логічна схема, побудована з урахуванням лише загальних, універсальних рис об'єктів. Теорія вибудовує логічно виведений ідеально середній тип об'єктів. У теоретичному знанні думка рухається відносно незалежно від реальних об'єктів на основі власного теоретичного змісту. Мова теорії це категорії, які не мають чуттєвого корелята. Наприклад, у теорії антропогенезу людина розглядається як така, як суб'єкт історичного процесу, а не як людина тієї чи іншої території, тієї чи іншої історичної епохи. Іна-

© С.В. СМІРНОВ, 2001

кше кажучи, людина досліджується в її всечасних та всетериторіальних, отже, найзагальніших характеристиках як носій соціальної життєдіяльності та її основних проявів — праці, свідомості та колективності. Зрозуміло, що праця і засоби праці також аналізуються як такі, тобто як особлива форма предметної діяльності і, відповідно, як специфічні матеріальні засоби цієї діяльності з певною внутрішньою структурою.

Теорія відбиває дійсність, але не всю, а лише ті її сторони, які є визначальними. Говорячи про специфіку теоретичного знання, автор відомої праці «Походження християнства» К. Каутський, якому немало дісталось у свій час від лідерів більшовизму, писав так: «Завдання науки полягає зовсім не в тому, щоб дати просте зображення того, що є, вірну фотографію дійсності так, щоб кожен формально організований спостерігач міг отримати ту ж саму картину. Завдання науки, навпаки, полягає в тому, щоб у нескінченній масі облич, явищ віднайти загальне, суттєве і даги, таким чином, нитку Аріадни, за допомогою якої можна було б орієнтуватися в лабіринті дійсності»¹. На його переконання, науковий метод полягає в тому, щоб вишколити «здатність помічати в кожному явищі його істотні риси» і давати, таким чином, «можливість відрізнати в них істотне від неістотного і відкривати у різних явищах їх загальні риси»². Теорія дозволяє дослідникові у певних часових межах сформулювати об'єктивні логічні висновки без безпосереднього звернення до експерименту чи спостереження.

Виявлення істотного і необхідного є ніщо інше, як відкриття закономірностей. Отже, теорія — це знання про основні закономірності, тому вона оцінюється як вищий рівень достовірних наукових знань. У розкритті закономірностей полягає онтологічна, пояснювальна функція теорії. На кожному новому витку досліджень, пов'язаних з оцінкою нових фактичних даних, теорія виконує гносеологічну, пізнавальну функцію. Факти можуть бути осмислені лише за умови, коли вони оцінюються з погляду певних загальних схем. Йти від факту, про що часто наголошують у середовищі представників конкретних наук, неможливо; якби це було так, то найоб'єктивнішу оцінку фактам давали б не науковці відповідного профілю, а ті, хто абсолютно необізнаний зі знаннями, що стосуються цих фактів.

Побудова теоретичних схем відбувається нібито незалежно від емпірії, через висунення логічних гіпотез, які потім перевіряються на емпіричному матеріалі. Та гіпотеза, яка дозволяє пояснити ці факти, набуває статусу теорії. Тому складається враження, що теорія формується зверху, без впливу фактичного матеріалу. Розвиток теорії — це рух у напрямі логічної впорядкованості концепцій, що складають її основу. Теорія не може бути перевірена простим її накладанням на той чи інший об'єкт, якого вона стосується. Теорія може бути перевірена шляхом оцінки всієї сукупності об'єктів на предмет виявлення в них основних визначальних рис.

Логічний метод, що лежить в основі побудови теоретичного знання, несумісний з логікою здорового глузду, яким люди успішно користуються у своєму повсякденному житті і який застосовують в описово-емпіричній сфері науки. Логіка здорового глузду формує свої висновки на основі використання зовнішніх ознак, які сприймаються у процесі безпосереднього спостереження і легко фіксуються органами чуття. Зазначена логіка спирається на повсякденний досвід, вона вважає його вершиною розуміння суті речей та явищ. Ота очевидна ясність, яка виникає у межах логіки здорового глузду у разі переходу від інтуїтивної очевидності до наукового аналізу, виявляється вудуманою, уявною.

Теорія як логічна схема набагато бідніша, ніж жива історична дійсність, але її значення полягає в тому, що вона є концептуальною основою для побудови конкретно-історичного знання, яке крім зафіксованого в теорії загального і універсального має в собі також другорядне і неосновне. Якщо теорія дає загальну схему, то конкретно-історичне знання, збагачуючи цю схему всіма іншими реальними ознаками, створює наукову картину, адекватну дійсності.

Чим вище абстрактний рівень теорії, тим важче її застосовувати під час оцінки конкретних явищ дійсності, і це пояснює труднощі конкретизації теоретичних схем у конкретних науках, які займаються фактами безпосередньо.

Теоретичне знання завжди системне за своєю суттю, тому що розкриває закономірності розвитку цілісних об'єктів. Використання принципу системності вимагає чіткого розуміння того, що таке система, які її склад та функції. Система — це структурно організований комплекс об'єктів, який характеризується певними властивостями та зв'язками. Це не проста сукупність, а органічна єдність, здатна виконувати

специфічну функцію, яку не можна звести до простої суми функцій всіх елементів системи. Система характеризується цілісністю та ієрархічністю. Цілісність виражається у здатності системи виконувати специфічну функцію, про що йшлося вище, ієрархічність — у тому, що кожен її складовий елемент також оцінюється як окрема система нижчого рівня. Системність мислення дозволяє виявити і оцінити багатогранність якостей у природі та суспільстві, розібратись у сплетенні різноманітних ознак, виявити серед них такі, які не мають емпіричного прояву, але відіграють надзвичайно важливу роль у науковому пізнанні. Стосовно теорії антропогенезу ці питання нами розглянуто раніше ³.

Теорія антропогенезу — це цілісна теорія досить високого абстрактного рівня. Вона не будується на розумінні специфічного місця суспільної людини та на основі відповідної оцінки джерел, у тому числі й археологічних. Вона має у теоретичній формі відповіді на питання, як від біологічного відпаростилося те, яке біологічним не є і яке у подальшому розвитку підпорядкувало собі біологічне, адже біологічне в людині не є самостійним, через те що опосередковане соціальним. Завдання теорії антропогенезу полягає не в тому, щоб змалювати історичну картину антропогенезу, а в тому, щоб розкрити загальні закономірності цього процесу, показати його внутрішній механізм.

Теорія антропогенезу знаходиться на стику різних наукових дисциплін, і її найголовнішою міждисциплінарною ознакою є те, що вона поєднує в собі дисципліни і біологічні, і соціальні. Для вивчення антропогенезу мало знати специфіку біологічного чи специфіку соціального; треба знати і те, й інше, і добре орієнтуватися у складних питаннях їх взаємодії.

Важливою є також перевірка правильності антропогенетичних побудов. Вона мусить не лише спиратися на оцінку всієї суми різноманітних фактичних даних, які належать до компетенції різних біологічних та суспільствознавчих наук. Теорія антропогенезу має логічно вписатись у всеохоплюючу проблему людини, котра сучасною наукою висувається на перший план. З приводу співвідношення теорій різного рівня С.Б. Кримський писав, що теорія в сучасній науці не виявляє себе у моносистемному вигляді, вона виступає як складова частина більш широких теоретичних систем. «Ось чому, — підкреслює вчений, — окремо взята теорія не може оцінюватись поза своїм теоретичним оточенням... Тільки через аналіз відносин досліджуваної теорії з іншими теоріями, в сукупність яких вона входить, виявляється ефективним вихід на емпіричний рівень її перевірки» ⁴. Таким чином, всеохоплююча проблема людини виступає знаряддям перевірки істинності теорії антропогенезу та її системних складових — теорії становлення праці, теорії становлення свідомості, теорії становлення суспільних зв'язків, теорії становлення релігії, мистецтва тощо. Якщо людина оцінюється як тотальна цілісність, то процес її історичного становлення мусить розглядатись як процес цілісний. Іншого підходу бути не може.

У центрі проблеми антропогенезу — проблема становлення суспільних відносин. Оскільки вони постійно відтворюються в процесі праці, то можна наголосити, що в центрі проблеми антропогенезу лежить проблема генезису праці, точніше проблема генезису соціально-творної функції праці. Саме в цьому полягає смисл відомого енгельсівського афоризму «праця створила саму людину». З приводу значення цього афоризму М.Б. Туровський справедливо підкреслював, що «якщо праця створила людину, то людина, і тільки вона, створила працю» ⁵.

Становлення суспільних відносин — проблема складна, оскільки вона не є щось предметне, що може бути зафіксоване в емпіричних ознаках. Фактичний матеріал, нагромаджений археологією, антропологією та іншими конкретними науками, не може бути єдиною достатньою базою для теоретичних висновків, хоча вони виконують роль важливого коригувального та керувального фактора. З цієї причини у вивченні генезису суспільних відносин першорядного значення набувають гіпотетичні побудови, що дуже ускладнює аналіз проблеми в її конкретно-наукових аспектах ⁶. Зрозуміло, що основою гіпотетичних побудов має бути внутрішній концептуальний зміст теорії. Викладене пояснює безпідставність постановки питання щодо пошуку морфологічних критеріїв людини як носія суспільних відносин ⁷. Те ж саме слід зазначити і стосовно пошуків морфологічних ознак археологічного матеріалу, які б дали можливість зафіксувати появу суспільно-творної функції праці. «Праця, — пише І.М. Молчанов, — не може виявити свою соціально-творну функцію, якщо розглядати її як специфічну предметну структуру або як цілеспрямовану діяльність в акті виготов-

лення знаряддя⁸. Вчений пояснює, що соціально-творна функція праці розкривається на основі аналізу праці як форми обміну діяльністю індивідів, як відношення людини до природи, яке є нічим іншим, як реалізація колективної взаємодії людей. Ця фундаментальна особливість праці може бути зафіксована на основі системних оцінок всієї сукупності знарядь, які безпосередньо не фіксуються емпіричним шляхом, тобто не проявляють себе в окремих зовнішніх ознаках.

У конкретних науках, зокрема в тих, які володіють значними обсягами матеріальних джерел, на жаль, існує упередження щодо значення логічних побудов у процесі створення складних теоретичних реконструкцій. Вважається, що висунення логічних припущень, які ґрунтуються на відповідній теоретичній базі, без безпосереднього звернення до фактичного матеріалу, є насильством над фактами, підпорядкуванням їх схоластиці тощо. Тим археологам, які дотримуються таких поглядів, слід усвідомити, що специфіка наукового факту полягає в тому, що він не існує сам по собі як щось самостійне і автономне, незалежне від свого теоретичного оточення. «В системі наукового пізнання, — пише Л.С. Мерзон, — факт тісно пов'язаний з теорією. Вона впливає на його констатацію, вона скеровує науковий пошук, установки дослідження»⁹. Навіть просте викладення факту тією чи іншою мірою є вже є його узагальненням. Ось чому вважається, що факт є елементом теорії. Розуміння факту приходить тоді, коли він опиняється у сфері певних теоретичних уявлень.

Об'єктивність щодо факту полягає не в його відірваності від теоретичного контексту, ізолюваності, а в методологічній обґрунтованості тих теоретичних схем, кризь призму яких розглядається факт, що виявляється, в тому числі, і в коректному використанні наукових категорій. Суб'єктивність в оцінці фактичних даних породжується довільним, суб'єктивним, методологічно невиправданим використанням загальних положень, перенесенням у сферу конкретних реконструкцій фундаментальних філософських категорій, і навпаки — у сферу загальних знань конкретно-наукових оцінок емпіричного характеру. «Об'єктивність перетворюється у суб'єктивну тенденційність, якщо не визначена та система координат, в якій розвертається логіка думки, якщо філософські категорії «розвиваються» на об'єктах, котрі для цього не призначені і котрі знаходяться в іншій, а саме — конкретно-науковій системі координат»¹⁰.

У теорії антропогенезу людину слід розглядати в філософсько-соціологічному розумінні цього слова, тобто як носія принципово нового стосовно біологічного світу способу життєдіяльності, як суб'єкт соціального прогресу. Треба добре розумітись у тому, що філософсько-соціологічне розуміння людини не відповідає біолого-класифікаційному розумінню людини як роду *Homo* в біологічній систематиці К. Ліннея. Якщо розглядати людину у філософсько-соціологічному аспекті, постає питання стосовно її історичного становлення, тобто перехідного періоду антропогенезу. Якщо розглядати людину з біолого-класифікаційних позицій, то проблема її генезису не може бути сформульована належним чином, адже в класифікації К. Ліннея біологічному роду *Homo* безпосередньо передують людиноподібні мавпи, а перехідних таксонів немає. До того ж у першому випадку мусять використовуватись критерії, які розкривають діяльну сутність людини, а у другому — морфофункціональні ознаки. Співвідношення філософсько-соціологічного та біолого-класифікаційного розуміння людини — це тема, яка потребує спеціального обговорення, тим більш що тут існує неабияка смислова і термінологічна плутанина. Ось яскравий приклад: бітекантроп, тобто мавполюдина в перекладі з латині, одержав класифікаційну назву «людина прямоходяча» — *Homo erectus*. Інакше, за однією і тією ж істотою закріплює дві назви, які принципово по-різному оцінюють її місце в історії людства, і це вносить величезну плутанину у разі використання цих назв. Нині загальною хворобою стало постійне перескакування з філософсько-соціологічного розуміння людини до біолого-класифікаційного, причому це здійснюється в межах одних і тих же концепцій. Не дивно, що до цього часу в науці не існує несуперечливої, логічно впорядкованої теоретичної схеми антропогенезу.

Вивчення антропогенезу потребує не спрощеного, як це культивується у сучасній археології, а всеохоплюючого розуміння праці у єдності її технологічної та соціально-творної функції. Має бути забезпечене не однобоке, а системне розуміння праці й системне розуміння засобів праці. Лише за цих умов можна сподіватись на побудову теорії, вільної від логічних суперечностей.

Викладене створює значні труднощі для конкурсних наук: деякі з них мають універсальний характер, а деякі пов'язані зі специфікою кожної з наук. Немало таких труднощів є і в археології, в якій ще не склались стійкі традиції змістовної участі у створенні міждисциплінарних теоретичних схем. Головна трудність пов'язана з тим, що археологія належить до суспільних наук, і археолог виховується і працює в науці як суспільствознавець. Проте для вивчення антропогенезу цього вкрай недостатньо, адже перед археологом стоїть завдання не показати розвиток суспільства на певному етапі, а відповідати на питання, як виникає людське суспільство на базі вищих досягнень біологічного, тобто історизму у тому вигляді, як він використовується у традиційному археологічному знанні, недостатньо. Тут потрібен історизм вищого рівня, який враховує відмінності та взаємозв'язок різних форм руху матерії, різноманіття не лише соціального, а й біологічного. Умовою успішної роботи археолога у вивченні антропогенезу є освоєння цього рівня знань, що неможливо без поліпшення філософської грамотності й, відповідно, без підвищення методологічної культури дослідження.

Археолог, який за науковим вихованням і предметною приналежністю є фахівцем суспільствознавчого профілю, ставши на шлях вивчення антропогенезу, має вийти за межі звичних в археології прийомів оцінки фактів; в обов'язковому порядку він мусить взяти на озброєння специфіку біологічного і співвідношення його з соціальним. Археолог, котрий намагається професійно працювати в проблематиці антропогенезу, перестає бути традиційним археологом, тому що вступає до сфери інтересів, що виходять за межі археологічного знання. Вивчення ранньопалеолітичної доби в теоретичній площині не є розділом археології, тому що ранній палеоліт — це період формування морфологічних особливостей людини, які дозволяють останній здійснювати соціальну життєдіяльність. Цих особливостей не має жодна з наступних археологічних епох. Теорія антропогенезу в класифікації наук займає проміжне місце через її будування на міждисциплінарному рівні. Теорія антропогенезу — це особливий розділ науки досить високого узагальнювального рівня. «В моделюванні процесів історії природи і суспільства можна виділити чотири основні періоди: космогенез, біологічна еволюція, антропогенез та формаційна історія»¹¹. Звичайні для археології підходи щодо вивчення джерел тут не є відповідними, і це слід добре усвідомлювати археологам.

В археології палеоліту склалася традиція, коли кожен палеолітиччик, особливо якщо він вивчає ранньопалеолітичні пам'ятки, вважає себе цілком підготовленим до роботи в теоретичній галузі. У цих дуже поширених серед палеолітичків надто спрощених оцінках своїх можливостей криється одна з причин того різноголосся, що склалося в археології з приводу вивчення антропогенезу. Образно кажучи, між традиційним палеолітознавством і теорією антропогенезу різниці не менше, ніж між випалом цегли і архітектурою. Мало того, має місце парадоксальна ситуація, коли з об'ємними роботами із загальних питань антропогенезу на сторінках наукових та науково-популярних видань виступають археологи, які взагалі ні до, ні після навіть традиційним палеолітознавством ніколи не займались. Прикладом може служити об'ємна стаття Д.А. Крайнова та науково-популярна книжка Г.Н. Матюшина¹². Якби мезолітиччики раптом, без всякої підготовки, почали виступати в науковій та науково-популярній пресі з питань, наприклад, скіфознавства, це викликало б щонайменше подив. Коли ж вони викладають свої оцінки щодо антропогенезу, то це не породжує в археологічному середовищі жодних питань. Така ситуація є ознакою не професіоналізму, а любительського підходу до справи.

Друга трудність обумовлена своєрідністю археологічних фактів. Традиційна робота археолога пов'язана насамперед з розкопками, описом та пошуком аналогій здобутому в експедиціях речового матеріалу на основі ознак, які легко фіксуються емпіричним шляхом (колір, розмір, фізико-хімічні характеристики матеріалу, характер обробки тощо). Багаторічна постійна робота з речовим матеріалом приводить до того, що археолог під час вирішення завдань без особливих зусиль оперує поняттями, які відбивають предметні ознаки. Проте коли виникає необхідність використання наукових категорій, що відбивають складні системні якості, що, як відомо, не мають відповідного корелята в емпіричних ознаках, археолог поневолі стикається зі значними труднощами. Подолати їх без особливих і цілеспрямованих зусиль неможливо, і тоді виникає спокуса перенесення емпіричних оцінок у теоретичні за змістом побудови. Результат цього — панування описовості у процесі теоретичного

аналізу. Причому останнім часом ці небажані явища зросли під впливом широкого надходження нових археологічних матеріалів, опис і класифікація яких значно ускладнилися.

Ситуація, що склалася, не може бути вирішена на традиційному шляху розвитку палеолітознавства. Потрібно усвідомити необхідність археологічної спеціалізації: одні мають працювати в емпіричній галузі, інші — в теоретичній. При цьому має бути забезпечено розуміння взаємозалежності існування цих двох полів, тому що ігнорування специфіки теоретичних пошуків з боку емпіриків може призвести до панування так званого повзучого емпіризму, а неухвага теоретиків емпіричних досліджень — до відвертої схоластики. Потрібен баланс інтересів, і у ньому — запорука успіху, хоча між емпірією та теорією були і будуть об'єктивні суперечності.

Намагання археологів вирішувати теоретичні проблеми антропогенезу, спираючись лише на зростання обсягів джерел і не змінюючи нічого в методиці їх оцінки, породили філософський нігілізм. Якщо в 30—40-х роках ХХ ст. археологія палеоліту пробувала співпрацювати з іншими науковими дисциплінами, то наприкінці ХХ ст. вона все більш відсторонюється від загальних зусиль і намагається діяти цілком автономно. Виправдання просте: чим більше джерел накопичує археологія внаслідок експедиційних робіт, тим більше права вона добуває для самостійної і ні від кого незалежної їх оцінки. При цьому чомусь забувається, що специфічність археологічних джерел полягає не лише у тому, що вони є матеріальним результатом діяльності колишніх суспільств, який виявляється під час розкопок. У палеолітознавстві не враховується, що за змістом акумульованої в них інформації археологічні джерела належать до різних, часто дуже далеких одна від одної наук. Повноцінне опрацювання археологічних джерел потребує знання не лише археологічної методики добування їх в полі, а й знайомства з відповідною методикою інших наук, до яких за змістом інформації вони належать. Приміром, археолог-античник, не знаючи давньогрецької мови, не стане оцінювати значення знайденої ним стели з викарбуваним на ній декретом. Археолог-палеолітик, навпаки, не освоївши необхідний рівень мистецтвознавчих знань, бере на себе сміливість вирішувати проблему походження мистецтва, і внаслідок таких сміливих дій з'являються висновки щодо мистецтва неандертальця. Те ж саме можна висловити стосовно трудової діяльності. Серйозно займатись проблемою праці можна лише за умови глибокого розуміння функціонального змісту та предметної структури праці, специфіки системи засобів праці. Вивчення генезису праці не може спиратися на приблизні неточні уявлення щодо неї у стилі горезвісного здорового глузду. Такі уявлення можуть породити і породжують лише видимість теоретичних висновків, які на перевірку виявляються безпідставними, оскільки походження праці відривають від походження людини і зводять його до миттєвого, вибухоподібного акту.

Раніше археологія палеоліту якось намагалась зрозуміти і описати генезис різних соціальних феноменів. Виключенням була праця, для якої не було сформульовано проблему її історичного становлення. Проте і в такому разі підкреслювалось, що праця періоду антропогенезу, яка раптово виникла в його вихідному пункті, принципово відрізняється від свідомої праці сформованої суспільної людини, тобто доводилось, що праця періоду антропогенезу була не свідомою, а твариноподібною, інстинктивною. Відсутність теоретичних обґрунтувань проблеми генезису праці як основи антропогенезу, зведення походження праці до незрозумілої з позицій історизму одномоментної її появи на початку цього генетичного процесу вносили логічну суперечливість, не давали змоги послідовно оцінити його на основі принципу цілісності. Проте повторимо ще раз, попри всі ці методологічні вади, археологія палеоліту не відмовлялася шукати у різний спосіб і в різних варіантах генезис інших соціальних феноменів. Отже, антропогенез загалом розглядався як період формування людського суспільства і його основних, за виключенням праці, соціальних характеристик.

Відповідно до цих уявлень популяції періоду антропогенезу дістали назву «первісне людське стадо». Останнім часом археологи слідом за етнографами замість терміну «первісне людське стадо» почали широко вживати термін «праобщина». Хоча етнографи зі зміною терміну не змінили свого розуміння антропогенезу, тобто раннього палеоліту за археологічною періодизацією як перехідного періоду від біологічного світу до людського суспільства, більшість археологів зі зміною терміну змінили розуміння антропогенезу, причому без достатніх теоретичних обґрунтувань,

вбачаючи існування у той час уже сформованого людського суспільства зі всіма притаманними йому соціальними характеристиками. Не було навіть ураховано специфіку первісної общини. Община — основна соціально-економічна одиниця первісного суспільства, колектив людей, здатний до автономного ведення господарства. «На відміну від інших суспільних інститутів, — пише у цьому зв'язку В.Р. Кабо, — община є виразом соціально-економічного базису первісного суспільства. Можна уважати, що община як форма організації спільного господарства первісного колективу виникла одночасно з появою суспільного виробництва»¹³.

«Праобщина» — термін, який вказує, що община була ще не сформована, отже не були утворені суспільне виробництво та інші пов'язані з ним соціальні структури. Таким чином, використання зазначеного терміну підкреслює, що у згаданому випадку йдеться про суспільство на етапі його становлення, тобто про перехідний період антропогенезу. І це добре узгоджується з тим, що праобщині відповідають популяції пітекантропів та неандертальців, котрі за морфоструктурою тіла та психофізіологічними особливостями були перехідними до сучасної людини формами. Такі новації археологів привели до того, що антропогенез опинився за межами людської історії.

Отже, з огляду на значення праці в людському суспільстві та її ролі в антропогенезі потрібно відмовитись від породженої археологією концепції про те, що праця виникла знезацька, вибухоподібно, у вихідному пункті антропогенезу і тим самим зумовила становлення людства. Генезис праці слід розглядати як основний стрижень антропогенезу. Відповідно до цих добре вмотивованих методологічних засад перед археологією палеоліту постає завдання відшукати в матеріалах палеоліту перехідні форми знарядь і на цій основі — перехідні до праці форми предметної діяльності. Як це можна здійснити і на базі яких ознак матеріалу, ми писали не один раз, починаючи з монографії 1983 р.¹⁴ Ще раз підкреслимо, що треба відмовитись від звичаєвого розуміння праці і знарядь праці і стати на шлях використання всього теоретичного багажу стосовно оцінки трудової діяльності. Зокрема, слід ураховувати не лише технологічну, а й соціально-творчу функцію праці, а також усвідомлювати, що обов'язковою і найголовнішою в ній є спеціальна діяльність з виготовлення знарядь, призначених для виготовлення інших знарядь. Треба добре розуміти роль цих знарядь у саморозвитку трудової діяльності, отже людського суспільства взагалі. Не можна полишати поза увагою адаптивне значення праці і значення знарядь праці як специфічного інструменту пристосування суспільної людини до природи. Тоді стане зрозумілим значення факторів природного добору, що продовжують діяти в популяціях пітекантропів та неандертальців раннього палеоліту.

Вивчаючи теорію антропогенезу, археолог мусить добре розуміти в суто теоретичному плані різницю між знаряддевою діяльністю тварин і знаряддевою діяльністю суспільної людини та вміти на цій основі логічно виводити знаряддеву діяльність перехідного типу, тобто пратрудову діяльність. Відповідно до цього археолог має розуміти різницю між знаряддями тварин і знаряддями праці суспільної людини й передбачати наявність знарядь перехідного типу. Методологічно підготовлений археолог у жодному разі не може задовольнитись розповсюдженнями в археологічній літературі поглядами, що готові знаряддя праці і сама праця вже існують у вихідному пункті антропогенезу: це така ж сама нісенітниця, як твердження, що в період вагітності матері вже є народжена нею дитина. Зрозуміло, що такі пошуки можуть бути ефективними за умови рішучої відмови від приблизних уявлень стосовно праці та засобів праці, а також переходу на теоретичний рівень оцінки джерел.

Таким чином, розуміння того, що знаряддева діяльність має різні етапи розвитку і що праця є найвищим її етапом, якому передують етапи переростання тваринної знаряддевої діяльності в людську, визначає головне пізнавальне завдання археології раннього палеоліту. Треба налаштуватися на пошуки знарядь перехідного типу і перехідних до справжньої праці форм знаряддевої діяльності.

Мусимо ще раз підкреслити, що розуміння сутності антропогенезу йде не від тих чи інших оцінок археологічних джерел, а від розуміння сутності людини, котра, як відомо, визначається іншими науками. Археологія палеоліту слабо сприймає ці констатації, і автори цих рядків не раз доводилось слухати докори на свою адресу з приводу висловлювань, що конструктивні принципи теорії антропогенезу формуються поза межами археології. Становлення людини — це становлення її сутності. І якщо фундаментальною основою людської сутності складає праця, то становлення людини і є передусім становленням людської праці.

Праця невід'ємна від свідомості. «Існування свідомості як форми індивідуальної психіки, — писав С.Л. Рубінштейн, — можливе... лише в умовах існування суспільної свідомості»¹⁵. Звідси випливає, що становлення форм суспільної свідомості — релігії та мистецтва насамперед, слід розглядати в органічному зв'язку з генезисом праці. Оскільки мова є субстратом суспільної свідомості¹⁶, становлення мови також потрібно досліджувати в органічному зв'язку з генезисом праці. Праця — це суспільно-творна діяльність, тому становлення суспільних відносин слід вивчати як одну з особливих сторін становлення праці. Праця вимагає певної психофізіологічної та фізичної організації тіла істоти, яка її здійснює, тому формування тіла людини не можна досліджувати поза становленням праці; формування тіла людини — це становлення суб'єкта праці. З викладеного випливає, що раз і назавжди мусять бути вилучені з наукового вжитку побудови, в яких генезис праці, свідомості, мови, релігії, мистецтва та формування тіла людини належать до різних процесів, що протікали у різні часові періоди. На існування мають право тільки ті концепції, які забезпечують цілісне розуміння антропогенезу.

Для археолога, який дає оцінку антропогенезу, спираючись передовсім на штучно створені знаряддя з каменю, основна увага мусить бути спрямована не просто на еволюцію обробки каменю, а на генезис універсальної системи знарядь праці, в якій головну і визначальну роль відіграють спеціально створені знаряддя для виготовлення інших знарядь, тому що саме вони накопичують у собі в матеріалізованій формі соціально-трудова досвід людства і спричинюють саморозвиток виробництва. Це означає, що генезис саме знарядь для знарядь має бути в центрі пошуків. Ю.К. Плетніков писав, що «виготовлення кам'яних знарядь, за допомогою яких можна виготовити інші знаряддя, є вододілом, який відділяє людей, що формуються, від всього тваринного світу, у тому числі і від всіх пралюдей»¹⁷. Погоджуючись з цим визначенням, варто було б уточнити, що пралюдей все ж таки не слід залучати до тваринного світу. Можливо, Ю.К. Плетніков мав на увазі австралопітеків, яких деякі фахівці, слідом за Ю.І. Семеновим, називають, спираючись на біолого-класифікаційне розуміння людини, пралюдьми. Якщо зняти термінологічну плутанину, про яку йшлося вище, то не важко зрозуміти, що людина, яка формується, є ніщо інше, як пралюдина.

Отже, в центрі дослідницьких зусиль археологів має бути генезис знарядь праці першого підрозділу. Важливо лише підкреслити, що йдеться про спеціально створені знаряддя для виготовлення інших знарядь, а не про природні камені чи випадкові уламки штучного походження, які використовували пралюди у практичній діяльності.

Завдання археології, як і інших конкретно-наукових дисциплін, що вивчають антропогенез, полягає не в тому, щоб розкрити його сутність (це завдання філософії та соціології), а в тому, щоб, відштовхуючись від неї, показати на відповідних фактах сам механізм, внутрішню логіку цього складного цілісного процесу. За таких обставин зусилля філософів, соціологів, археологів, антропологів та інших науковців спрямовуються в єдине дослідницьке русло, де кожна з наук займає своє місце. Зрозуміло, що така співпраця вимагає єдиного розуміння специфіки антропогенезу і системних зусиль усіх наук. Результатом всього цього має стати міждисциплінарна, синтетична, теорія антропогенезу. Вона має логічно вписатись у загальну теорію походження людини.

Нам цій обставині ми наголошуємо з тих причин, що серед археологів є немало таких, які вважають, що вивчення археологічних джерел можна здійснювати поза межами певних теоретичних засад, що використання логічних посилок є насильством над фактами. Ось приклад такого підходу. «З філософських постулатів, а не з аналізу археологічного матеріалу виходить палеоекономічний аналіз розвитку технології розщеплення С.В. Смирнова... Розгляд достоїнств та недоліків такого («теоретичного») плану приховить за межі цього дослідження»¹⁸, — пише Г.Ю. Гиря в своїй монографії, присвяченій еволюції обробки каменю. Що можна сказати з приводу цього? Давно відомо, що наукове пізнання рухається від теорії до факту. Статус наукового факту всяке повідомлення набуває лише тоді, коли воно оцінюється з погляду певної теоретичної концепції. Дослідник може розуміти це, і тоді він свідомо формує теоретичну базу дослідження, а може не усвідомлювати цього, і тоді оцінка фактів буде спиратись на інтуїтивні чи стихійно сформовані і тому не точні вихідні принципи. До речі, Г.Ю. Гиря демонструє оцей другий підхід, що не дає йому можливості теоретично осмислити нагромаджений ним великий обсяг важливих емпіричних спостережень. Приміром, неможливо зрозуміти, як і у яких часових межах відбу-

вався генезис техніки і технології, що є однією з важливих сторін становлення суспільного виробництва і антропогенезу взагалі. Ці надзвичайно важливі пізнавальні завдання Г.Ю. Гиря не ставить. Складається враження, що походження техніки та технології як важливих соціальних феноменів цей дослідник зводить до їх одноментного виникнення разом з появою перших примітивних прийомів розколювання каменю, що, як зазначалося вище, спотворює розуміння антропогенезу як перехідного періоду і фактично виводить його за межі людської історії.

Представники конкретних наук часто захищають право на своє власне бачення антропогенезу. Характерно це і для археології палеоліту, причому зростання обсягів археологічних джерел посилює цю тенденцію. Концепції антропогенезу з погляду археології чи з погляду антропології немає і не може бути. Концепцію антропогенезу слід будувати на загальній науковій базі, і тільки за таких обставин можна забезпечити адекватність оцінок самому історичному процесові. Системне розуміння людини зумовлює системне розуміння антропогенезу, і його вивчення потребує системної організації досліджень.

Мусимо визнати, що такої організації досліджень антропогенезу поки що немає. Філософія та соціологія активно працюють над методологічними аспектами теорії антропогенезу, але мало цікавляться тим, як використовуються сформульовані ними принципи дослідження цієї проблематики в конкретних науках. У намаганні змалювати загальну картину антропогенезу філософія та соціологія часто-густо некритично компіюють висновки конкретних наук, які будуються з грубим порушенням цих принципів. Так, з археології палеоліту в філософію та соціологію перекочували її висновки стосовно того, що антропогенез починається з винайдення знарядь праці й трудової діяльності, висновки, які з теоретичного погляду абсолютно безпідставні. А вже працюючи як сутнісну характеристику суспільної людини ні за яких умов не можна розглядати як причину антропогенезу, вона є його прямий історичний результат.

Сучасна археологія палеоліту має немало успіхів у нагромадженні матеріальних джерел. Досягнення технічних і природничих наук у відпрацюванні методики датування археологічних пам'яток на основі аналізу органічних та інших матеріалів створили надійну базу для датування археологічних комплексів, і це потягло за собою цілу низку нових важливих висновків хронологічного характеру. Окреслено регіони розповсюдження археологічних пам'яток великої наукової ваги, що створило умови для уточнення та конкретизації загальної схеми антропогенезу. Сучасна археологія може і мусить брати активну участь у побудові теоретичного знання, разом з тим вона має змогу показати, як універсальні закони розвитку реалізуються у конкретних історичних умовах. Інакше кажучи, археологія палеоліту має унікальну можливість надбудувати суху теоретичну схему, яка віддзеркалює лише основне, визначальне у цьому процесі, за допомогою специфічно регіональних та локальних ознак і внаслідок цього розпочати створення загальної картини антропогенезу на неосяжних територіях Старого Світу, показавши неоднорідність та нерівномірність розвитку на цьому специфічному відрізку людської історії.

Спробуємо показати це на прикладі раннього палеоліту Криму. Кримський півострів — один з найбагатших палеолітичних регіонів світу. Тут виявлено сотні пам'яток, серед яких кілька десятків одношарових та багатшарових пам'яток характеризуються чіткими умовами залягання культурних решток. В результаті багаторічних плідних експедиційних робіт встановлено, що в мустьє Криму є кілька напрямів технічного розвитку. Найбільш поширеними є пам'ятки, особливість яких визначає наявність великих, двобічно оброблених знарядь. Це так звані аккайська, кийк-кобинська та старосільська «індустрії». Всі вони об'єднуються в групу так званих мікоксських пам'яток, розповсюджених, головним чином, у Східному та Центральному Криму. За загальними ознаками (двобічно оброблені знаряддя різних типів) вони близькі до мікоксських комплексів Центральної Європи. На іншому полюсі — пам'ятки з однібічними знаряддями, виконаними на високоякісних заготовках типу ножоподібних пластин. Це комплекси так званого леваллуазького типу. Вони розповсюджені в Західному Криму і тому називаються західнокримською групою. Хоча в оцінці цих груп пам'яток є деякі смислові та термінологічні розбіжності (одні фахівці називають їх археологічними культурами, інші — варіантами або фаціями), загальна картина техніко-типологічної варіабельності мустьєрських пам'яток Криму сприймається майже всіма.

Останнім часом до цих, добре вмотивованих висновків додалися нові, одержані

в результаті робіт, що здійснювались за фінансової підтримки міжнародних наукових фондів. По-перше, встановлено, що в Криму мустьєрський етап розвитку продовжувався довше, ніж на інших територіях, — до 28—27 тис. років тому, що є одним з найпізніших проявів мустьєрської технології в світі. По-друге, появу найдавніших пізньопалеолітичних комплексів у Криму відносять до часу близько 38 тис. років тому. Це означає, що на території півострова мустьєрська технологія майже 10 тис. років співіснувала з пізньопалеолітичною. По-третє, між місцевими комплексами мустьє і місцевими комплексами пізнього палеоліту не існує генетичного зв'язку, тобто пізньопалеолітичні традиції в Криму не мають місцевих коренів, вони були принесені сюди ззовні, у готовому вигляді. Пізньопалеолітична ориньякська традиція, технологічною ознакою якої є одержання пластинчастих заготовок для знарядь (стоянка Сюрень I), має певні техніко-технологічні аналогії у так званих кремс-дюфорських комплексах, найкраще репрезентованих у Румунії та Австрії. Пізньопалеолітична східноселетська традиція, яка характеризується низькоякісними заготовками та наявністю поруч з типово пізньопалеолітичними скребачками та різцями деякої кількості двобічних, ретельно оброблених наконечників (стоянка Буран-Кая III, шар C), знаходить певні відповідності у матеріалах ранніх комплексів Костенко-Боршівського району на Дону та в окремих пам'ятках Молдови. Незважаючи на незначну кількість матеріалу, цей комплекс ставить багато цікавих питань, на які поки що немає відповіді¹⁹. Зрозуміло лише одне — цей комплекс характеризує не загальну тенденцію переходу до пізнього палеоліту, а виняток із загального правила, коли недоліки в технології одержання однобічних заготовок компенсувались виготовленням двобічних знарядь.

Стосовно вищенаведених констатацій слід наголосити на таких обставинах. Ще 10 років тому уважали, що комплекси мустьєрської пори з двобічними знаряддями в інвентарі зникли завовго до настання пізнього палеоліту, тобто до цієї хронологічної межі доживали лише «пластинчасті» комплекси леваллуазького типу. Висновки робились на основі техніко-типологічних зіставлень. Комплексні роботи у межах міжнародного співробітництва, в основу яких було покладено датування методами технічних наук (датування AMS, LU, U-series, ESR) дали можливість кардинально переоцінити попередні висновки. Майже 40 дат, одержаних на стратифікованих пам'ятках, у тому числі на нововідкритих, повністю змінили хронологічну картину. Виявлено, що серед мікоксських пам'яток є дуже пізні, які датуються фінальними фазами мустьєрської доби. Одержано важливі дані щодо функціональної характеристики пам'яток (так звані ефемерні стоянки двох типів, короткочасові стоянки, мисливські табори, базові табори). Разом з тим нові розкопки Старосілля остаточно зняли з порядку денного теоретично безпідставну, але досить живучу тезу стосовно того, що принаймні деякі з мустьєрських пам'яток можуть пов'язуватись з *Homo sapiens*²⁰.

Вищенаведені новітні дані дозволяють на новому рівні конкретизувати загальну схему антропогенезу на території Криму. Неандертальські праобщини, що були носіями мікоксських технічних традицій, співіснували з ранніми сапієнсами в Криму протягом дуже тривалого часу — майже 10 тис. років. При цьому цікаво зазначити, що, незважаючи на територіально домінуюче значення мікоксської традиції, вона жодним чином не вплинула на пізньопалеолітичні технічні традиції, в основі яких було пластинчасте сколювання заготовок. Немає також даних щодо впливу на мікоксську традицію прогресивнішої для мустьєрської доби леваллуазької техніки одержання пластинчастих сколів. Причини цих явищ пояснити нелегко. Тут можливі два пояснення: або ці різні групи неандертальського населення не знали про існування одне одного і тому не могли мати жодних контактів, або ж вони знали про існування одне одного, але вели замкнутий, ізольований спосіб життя, тобто існували в різних історичних площинах, що не могли перетинатися. Для пошуків відповіді на поставлені питання слід враховувати, що пам'ятки, про які йдеться, розкидані у великому проміжку часу, і що синхронність у межах епохи ще не означає, що вони були одночасовими у справжньому розумінні цього слова.

Ще більше загадок ставить той факт, що протягом 10 тис. років неандертальці Криму співіснували з найдавнішими тут групами сапієнтного населення. На техніко-типологічному рівні вплив сапієнсів на неандертальців не фіксується. Що це означає: те, що різні групи населення не знали про існування один одного, чи те, що вони через серйозні розбіжності технологій та відмінності рівня історичного розвитку (неандертальці ще знаходились у межах перехідного періоду, а сапієнси вже вийшли

за його межі і вступили до формаційної історії) не мали об'єктивних культурно-історичних передумов для контактів, чи, може, були якісь інші причини?

Ще одне питання, яке потребує неабияких зусиль для одержання відповіді: чому найбільш розвинена у межах мустьєрської доби леваллуазька технологія, репрезентована західнокримською групою пам'яток, не переросла у місцеву пізньопалеолітичну технологію? Інакше кажучи, чому неандертальське населення, що дотримувалось високоефективної технології виготовлення і використання пластин, не стало генетичним підґрунтям для появи в Криму перших сапієнсів, а не залишивши потомків, зійшло з історичної арени, як і населення, що дотримувалось більш відста-лої, мікоксської, технології виготовлення інвентарю.

Матеріали Криму наочно показують, що наявність леваллуазької технології у тому чи іншому регіоні не є гарантією появи тут на її основі пізньопалеолітичної технології, тобто, що леваллуазька технологія автоматично в усіх випадках не може породити технологію пізнього палеоліту. Це означає, що найпередовіші групи населення мустьєрської доби не завжди і не скрізь могли перерости в сапієнтне населення пізнього палеоліту.

Зрозуміло, що пізньопалеолітична технологія виготовлення і використання для знарядь високоякісних ножеподібних пластин не могла вирости з мікоксської технології виготовлення двобічно оброблених знарядь. Вона є високозатратною і тому демонструє тупикову лінію розвитку, хоча, як виключення, деінде на короткий час з'являється у пізньому палеоліті (наприклад селет), щоб пізніше остаточно зійти зі сцени. Пізньопалеолітична технологія могла виникнути як безпосереднє продовження ранньопалеолітичних леваллуазьких традицій сколювання пластин і виготовлення на них одnobічних знарядь. Справа не лише у формальному збігу пластинчастого сколювання на різних відтинках історії; визначальним є те, що пластинчасте сколювання з погляду трудових витрат є найефективнішою методикою використання каменю для виробничих потреб²¹. Ось чому саме на цій основі завершився антропогенез, і подальший технологічний розвиток людства був пов'язаний з вдосконаленням способів та методів сколювання і використання саме ножеподібних пластин. Не випадково, що на цьому шляху в пізніший час кам'яного віку з'явилися технології, які стали вершинними досягненнями людства в освоєнні каменю. Йдеться про так звану мікролітичну техніку пізнього палеоліту, мезоліту та неоліту. Вона, як зазначає Д.Ю. Нужний, практично вичерпала технологічні можливості використання кам'яної сировини для виробничих потреб²².

При цьому не слід думати, що картина розвитку обробки каменю у пізньому палеоліті була однорідною, хоча вона практично скрізь спиралась на виготовлення одnobічних знарядь.

Одні групи населення у виготовленні одnobічних знарядь просунулися далі, інші — довгий час тупцювали на місці. Прикладом виготовлення високоякісних заготовок з лише мінімальним доопрацюванням ретушню може служити свідерська археологічна культура пізнього палеоліту. Населення синхронної, розташованої поряд красносільської або східноаренсбурзької археологічної культури виготовляло низькоякісні заготовки коротких пропорцій, які слід було інтенсивно ретушувати. Це приклад певної деградації пластинчастого сколювання. Цікаво, що згадані два технологічні напрями вирости на одній технічній базі археологічної культури лінгбі²³.

Якщо місцева леваллуазька технологія в Криму безпосередньо не переросла у технологію пізнього палеоліту, то це означає, що для такого переростання не було якихось додаткових важливих факторів, які нам нині невідомі. Леваллуазькі комплекси мустьєрської доби мали загальну тенденцію до переростання у комплекси пізнього палеоліту, але реалізація цієї можливості потребувала сприятливих конкретно-історичних умов. Яких? На це питання треба шукати відповідь у майбутньому. Якщо нині археологія палеоліту схиляється до думки, що найдавніші пізньопалеолітичні комплекси виникають на Передньому Сході, то саме тут треба шукати відповідь. Тим більше, що у цьому регіоні археологами розкопано дуже виразні леваллуазькі пам'ятки, а антропологами виявлено найдавніші перехідні від неандертальця до *Homo sapiens* форми — так звані передньоазійські пресапієнси.

У теперішній час, як ніколи раніше, стає зрозумілим, що необхідно забезпечити органічний взаємозв'язок між теоретичними пошуками і конкретно-історичними дослідженнями. Просування вперед у конкретно-науковій сфері археологічних досліджень буде ефективним за умови усвідомлення специфіки та значущості загальної

схеми антропогенезу. Без цього, тобто у вузьких рамках суто локальних досліджень на базі традиційних техніко-типологічних зіставлень, не вдасться збагатити історичну картину антропогенезу. Разом з тим теоретичне бачення антропогенезу не може не враховувати здобутки, одержані у сфері вивчення окремих регіонів.

Зіставляючи теоретичні аспекти проблеми антропогенезу, які вимальовують типове, загальне у цьому процесі, з конкретно-історичним, ми наочно переконаємося у надзвичайній складності протікання цього процесу. За результатами досліджень палеолітичних пам'яток Криму картина антропогенезу значно багатогранніша, ніж теорія, разом з тим повною мірою їх можна оцінити лише на теоретичній основі. Визначені теорією загальні закономірності — це той каркас, на якому мають знайти своє місце регіональні, локальні та специфічні прояви як окремі фрагменти всеохоплюючої картина походження людства.

В археології нагромаджений великий за обсягом ранньопалеолітичний матеріал, зроблено важливі кроки щодо його теоретичного осмислення на принципах цілісності. Традиційний археолог-палеолітик, який постійно працює над вивченням окремих пам'яток чи регіонів і лише спорадично, при нагоді, висловлюється з теоретичних проблем антропогенезу, часто буває переконаний, що відповіді на всі питання знаходяться поруч, досить захотіти — і вони будуть у нього в руках. Однак дослідник, який постійно працює у галузі антропогенезу і вийшов на теоретичний рівень осмислення джерел, зрозуміє, що археологія палеоліту щодо антропогенезу переповнена міфами та упередженими поглядами і що вмотивованих відповідей на питання стосовно виникнення людства поки що немає. Археологічне знання треба розчистити від хуторянської поверховости та логічної суперечливості, звільнити його від тенет ізольованості, і вся подальша дослідницька робота в галузі антропогенезу мусить здійснюватись на основі методологічно обґрунтованої співпраці з іншими науками. Тоді будуть реальні результати, і археологія палеоліту займе те місце, на яке вона, з огляду на значення своїх джерел, об'єктивно заслуговує.

¹ Каутский К. Происхождение христианства. — М., 1990. — С. 25.

² Там само. — С. 22.

³ Смирнов С.В. Становление основ общественного производства (материально-технический аспект проблемы). — К., 1983. — С. 44—52; Смирнов С.В. Системность и некоторые вопросы исследования первобытности // Фридрих Энгельс и проблемы истории древних обществ. — К., 1984. — С. 45—60.

⁴ Крымский С.Б. Интертеория и научная картина мира // Актуальные проблемы логики и методологии науки. — К., 1980. — С. 70.

⁵ Туровский М.Б. Труд и мышление (предыстория человека). — М., 1963. — С. 57.

⁶ Бажутина Т.О. Гуманитарные аспекты антропосоциогенеза // Проблемы гуманитарного знания. — Новосибирск, 1986. — С. 215—216.

⁷ Там само. — С. 213.

⁸ Молчанов И.Н. Природная и социальная сущность антропогенеза // Природа и мир человека. — К., 1977. — С. 103.

⁹ Мерзон Л.С. Проблема научного факта. — Л., 1972. — С. 15—16.

¹⁰ Карпинская Р.С. Роль принципа монизма в исследовании развития // Актуальные проблемы логики и методологии науки. — К., 1980. — С. 136.

¹¹ Гражданников Е.Д., Холмошкін В.П. Системно-хронологическая модель антропогенеза // Методы реконструкции в археологии. — Новосибирск, 1991. — С. 25.

¹² Крайнов Д.А. Некоторые вопросы становления человека и человеческого общества // Ленинские идеи в изучении истории первобытного общества, рабовладения и феодализма. — М., 1971. — С. 76—93; Матюшин Г.Н. Три миллиона лет до нашей эры. — М., 1986.

¹³ Кабо В.Р. Теоретические проблемы реконструкции первобытности общества. — М., 1979. — С. 69.

¹⁴ Смирнов С.В. Становление основ... — С. 10—66.

¹⁵ Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. — М., 1952. — С. 60.

¹⁶ Леонтьев А.Н. Понятие отражения и его значение для психологии // XIII Междунар. психол. конгр. (4—11 авг. 1966 г., Москва). — М., 1966. — С. 8—20.

¹⁷ Плетников Ю.К. О природе социальной формы движения. — М., 1971. — С. 20.

¹⁸ Гирия Г.Ю. Технологический анализ каменных индустрий. Методика микроанализа древних орудий // Археол. изыскания. — 1977. — Вып. 44. — С. 8.

¹⁹ Чабай В.П., Маркс Э.Э., Отт М. Вариабельность среднего и ранней поры позднего палеолита в Крыму (предварительные итоги международного археологического проекта) // Археология. — 1988. — 4. — С. 19—47; Чабай В.П., Маркс Э.С. Переход от среднего к

позднему палеолиту в Крыму // Палеоэкология плейстоцена и культуры каменного века Северной Азии и сопредельных территорий (материалы международного симпозиума). — Новосибирск, 1998. — Т. 2. — С. 421—439.

²⁰ Чабай В.П. Аккайцы в Западном Крыму. Кабазы-II, культурный слой III // Археол. альманах. — 1999. — 8. — С. 51—76; Чабай В.П. Содержание технико-типологической варибельности среднепалеолитических индустрий Крыма // Локальные различия в каменном веке: Тез. докл. Междунар. конф., посвящ. 100-летию со дня рождения Сергея Николаевича Замятина. — СПб., 1999. — С. 88—91.

²¹ Смирнов С.В. Значение леваллуазской техники в древнекаменном веке // СА. — 1978. — 4. — С. 5—15; Смирнов С.В. Становление основ... — С. 145—153.

²² Нужний Д.Ю. Розвиток мікролітичної техніки в кам'яному віці. — К., 1991. — С. 173—174.

²³ Залізник Л.Л. Фінальний палеоліт Північного Сходу Східної Європи. — К., 1999. — С. 234, 252—253.

Одержано 25.04.2000

С.В. Смирнов

О СООТНОШЕНИИ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО И КОНКРЕТНО-ИСТОРИЧЕСКОГО В ИССЛЕДОВАНИИ АНТРОПОГЕНЕЗА В АРХЕОЛОГИИ

Теория отображает главное в исследуемом процессе. Она имеет дело не с реальными объектами, а с особыми логическими конструктами. Для археолога работа с теоретическими объектами представляет немалые трудности, поскольку для него наиболее привычно изучение реальных предметов археологического материала. Теория рассматривает антропогенез в его наиболее общих характеристиках как особый генетический процесс становления социальности, как переходный период от царства животных к человеческому обществу. Игнорирование социально-образующей функции труда искажает сущность антропогенеза, ведет к мифотворчеству, и взгляды о том, что труд появляется внезапно в готовом виде в начале антропогенеза, — яркое доказательство этого. Становление труда следует оценивать как основу антропогенеза.

Соотношение теоретического и конкретно-исторического хорошо демонстрируется на примере позднепалеолитического населения Крыма. Материалы Крыма поднимают новые важные вопросы, имеющие не только местное, но и всеобщее значение для углубления теоретических представлений о заключительных фазах становления труда и антропогенеза в целом.

S.V. Smyrnov

ON THE RELATIONSHIP OF THE THEORETICAL AND THE SPECIFIC-HISTORICAL IN THE STUDY OF ANTHROPOGENESIS IN ARCHAEOLOGY

Theory reflects the main in the process under study. It deals with special logical constructions rather than with real objects. For archaeologists, the work with theoretical objects offers significant difficulties, because they are mainly accustomed to study the real articles of archaeological materials. Theory considers anthropogenesis in its most general characteristics as a special genetic process of formation of the sociality as the transient period from the animal kingdom to the human society.

A disregard of the society-forming function of labour distorts the essence of anthropogenesis and leads to the creation of myths, which is strikingly proved by the viewpoint about the abrupt appearance of labour in the ready form at the beginning of anthropogenesis.

The relationship of the theoretical and the specific-historical is well demonstrated by the example of the Late Paleolithic Crimea's population. The Crimea's materials raise new substantial questions of not only a local meaning, but a general one for the extension of the theoretical representations of the final phases of the formation of labour and anthropogenesis as a whole.